

יהושע אריאלי: תעודת האדם וגורל ההיסטוריה

מיכאל הד, במאמר על שאלת החילון בראשית העת החדשה, סוגיה שהיא אחת מתחנות המחקר המעניינות והחשובות ביותר של אריאלי. שלא כמקובל על אריאלי ועל בני דורו, שראו בחילון אקט משחרר וגואל של החברה האנושית, מציג הד תמונה מורכבת יותר של גיבוש תודעה המרחיקה את האל ממעורבות בטבע ובפנים יומיומיים של החיים האנושיים. על אף החשיבות הגדולה שהד מקנה לעצם העלאת "השאלות הגדולות" שאריאלי ניסח בחדות, הוא סבור כי היום יש לנקוט גישות מתודולוגיות אחרות לחקר החילון, ואף לרדת לרבדים נוספים שחקירתם טרם מוצתה. בכך, אומר הד, הותיר אחריו אריאלי מורשת מחקרית שעל הדורות הצעירים יותר להמשיך ולבחון.

מאמרי על אודות ביקורת 'הפרויקט המוסרי' של תנועת ההשכלה, שנעשתה בראשית העת החדשה דווקא ממרחבי הפרא של אמריקה הקולוניאלית על ידי גינתן אדוארדס, נוגע בן נוסף של חקר הדת, רעיונות ההשכלה ועיצובה של זהות אמריקנית סגולית, נושאים שאריאלי הרבה לעסוק בהם. בניגוד לדיעה הרווחת, כאילו החברה האמריקנית המתפתחת במושבות באמריקה רק ייבאה רעיונות פילוסופיים של אנשי ההשכלה מאירופה והאיים הבריטיים, הגותו של אדוארדס מאפשרת לנו לעשות "קריאה" שונה לגמרי, לפיה דווקא ביקורת על ערכי תנועת ההשכלה ורעיונותיה תרמה רבות לעיצוב זהות פרוטסטנטית סגולית באמריקה. אחת הדוגמאות הבולטות לכך הם חיבוריו של גינתן אדוארדס כנגד תורת "החוש המוסרי" של ההשכלה הסקוטית שהפרידה בין דת למוסר, אשר נודעה להם השפעה גדולה לא רק באמריקה הבריטית אלא גם ביבשת הישנה, באנגליה, בסקוטלנד, בגרמניה ובמזרח אירופה. התבוננות שונה לגמרי על ראשית העת החדשה מציג מאמרה של מירי אליאב-פלדון על אודות מתחים מפורסמים מתקופה זו. מובן, שאלה מביניהם הגלויים לעינינו הם מי שתהליך ההתחזות שלהם נכשל בשלב זה או אחר, בין אם ביקשו להציג עצמם כבעלי שררה, כבעלי נכסים, או כמשיחים. כל המתחזים, על מאפייניהם השונים, ניסו בסופו של דבר להציג עצמם כאוחזים בכוחות שלא היו להם בפועל, וחזיון שאותו הציגו עשוי ללמד אותנו לא רק על שיטותיהם אלא גם על הקשיים שעמדו בפניהם ואשר גרמו להם לאמץ תכונות ומאפיינים לא־להם.

בחזרה ליבשת החדשה, אייל נווה מציג את תהליכי התגבשותה של הלאומיות האמריקנית החדשה במושבות

לפני כשנה הלך לעולמו אחד מבכירי ההיסטוריונים שחיו בקרבנו, יהושע אריאלי ז"ל (1916-2002), חתן פרס ישראל לחקר ההיסטוריה לשנת 1993. אריאלי נולד בשנת 1916 בקארלסבאד (היום העיר הצ'כית קארלובי וארז) ועלה ארצה בשנת 1931. משסיים את לימודי החקלאות במוסד בן-שמן התיישב בשנת 1933 בקיבוץ חפציבה. בשנת 1937 פנה ללימודי היסטוריה, פילוסופיה ומוזיקה באוניברסיטה העברית, אך קטע אותם ב-1940 עם התגייסותו לצבא הבריטי. לאחר שנה נשבה בידי הגרמנים וישב בשבי במשך ארבע שנים. עם שובו לארץ הצטרף אריאלי ל"הגנה", ובשנת 1947 התמנה למפקד הגדנ"ע בירושלים ולחם במסגרת זו בקרבות מלחמת העצמאות.

עם סיום לימודי המוסמך שלו בשנת 1951 נסע אריאלי לאוניברסיטת הארוורד, ארצות הברית, שם השלים את לימודיו לתואר דוקטור. מאז שנת 1955 ואילך לימד יהושע אריאלי בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטה העברית, ועד מהרה היה לאחד המרכזיים שבמוריו. בשנת 1967 הקים אריאלי את החוג ללימודים אמריקניים, ובכך הניח את היסודות לתחום מחקר חדש שהלך והתפתח בשנים הבאות גם באוניברסיטאות אחרות בארץ. כמו כן היה פרופ' אריאלי מן המייסדים של אוניברסיטת חיפה. מעורבותו היתרה רבה גם בענייני הוראת ההיסטוריה בבתי הספר, והוועדה שבראשה עמד בשנות השבעים יחד עם פרופ' שמואל אטינגר המנוח עיצבה את אופי ההוראה של המקצוע למשך שנים רבות.

בגיליון זה של **זמנים** אנו מבקשים להעלות את זכרו של אריאלי באמצעות מאמרים אחדים המשרטטים דיוקן, חלקי לפחות, של מגוון הנושאים שבהם עסק במהלך קריירה ארוכת שנים ופורייה מאוד. כל אחד מחמשת מחברי המאמרים, מיכאל הד, מירי אליאב-פלדון, אייל נווה, משה צימרמן ואנוכי – תלמידיו לשעבר של אריאלי ומי שרואים עצמם כתלמידיו הרוחניים – פנה להציג בן אחר של מחקר היסטורי שאריאלי היה מעורב בו ותרם לו בדרך זו או אחרת. כל אחד מן המאמרים מהווה תרומה מקורית לסוגיות עיקריות בהיסטוריה בהן עסק פרופסור אריאלי – לאומיות, חילון, התנועה הפרוטסטנטית, תנועת ההשכלה, מחשבה מדינית, היסטוריה יהודית ועוד. רוחב היריעה של הנושאים המובאים בקובץ זה משקף את הקשת הלא שגרתית של נושאים שבהם עסק אריאלי עצמו. את הקובץ המיוחד לזכרו של יהושע אריאלי פותח עמיתו,

יהושע אריאלי ז"ל. מבכירי ההיסטוריונים הישראליים, שהעמיד אחריו דורות של מלומדים. חתן פרס ישראל לחקר ההיסטוריה לשנת 1993. אריאלי נולד בשנת 1916 בקרלסבאד, ונפטר לפני כשנה בירושלים

יותר, ואת פרשנותה על ידי הוגים בני הזמן. בהקדמה האישית לספרו **היסטוריה ופוליטיקה** ציין פרופסור אריאלי כי פנה לעסוק בהיסטוריה כדי להבהיר לעצמו "את סוד גורל האדם בדרך הכרת תולדותיו, והתמודדות עם שאלת מהותו וייעודו מתוך לימוד תולדותיו, הנותו ויצירתו" (עמ' 10). אנו מקווים כי קובץ צנוע זה יהיה גלעד ליהושע אריאלי, חוקר בעל שיעור קומה, ועידוד לחוקרים צעירים יותר להמשיך בדרכו, דרך של איש רוח רחב אופקים, שעבודתו התפרשה על פני תחומים רבים ומגוונים. למעלה מחמישים שנה עסק פרופסור יהושע אריאלי במחקריו ובהרצאותיו בתחומים הקשורים לתקופת ראשית העת החדשה וההיסטוריה האמריקנית, פירסם מחקרים מקוריים רבים והדריך שורה ארוכה של היסטוריונים התופסים כיום מעמד מכובד בחקר ההיסטוריה בארץ ובעולם. היקף נושאי המחקר שלו, המגוון הרחב שלהם, ותחומי העניין הנרחבים של אריאלי חושפים איש רנסנס ואנציקלופדיסט, אשר ההיסטוריה של הרעיונות היא תחומו המובהק ביותר.

תחום המחקר הספציפי הבולט ביותר של יהושע אריאלי היה ההיסטוריה האמריקנית. ספרו **אינדיבידואליזם ולאומיות באידיאולוגיה האמריקנית** (Individualism and Nationalism in American Ideology, [הארורד, 1964]) הוא מחקר רב חשיבות החושף את ייחודה של המסורת המדינית באמריקה בתקופת המהפכה ובראשית ימי הרפובליקה האמריקנית ומנתח אותה. זהו אחד המחקרים הבודדים שנכתבו על ידי היסטוריון לא אמריקני, אשר נודעה לו השפעה רבה על ההיסטוריוגרפיה של המחשבה המדינית בארצות הברית. כצד זאת הוא עסק רבות בתולדות אירופה בעת החדשה המוקדמת (הרפורמציה הפרוטסטנטית, דת ומחשבה פוליטית, דת ומדע, תהליכי חילון ותנועת הנאורות של המאה ה-18), בתולדות הרומנטיקה וההיסטוריה התרבותית של המאה ה-19, בתולדות מקצוע ההיסטוריה ובסוגיות של הפילוסופיה של ההיסטוריה, ופירסם מחקרים רבים וחשובים בנושאים אלה. זאת ועוד, במשך שנים רבות הוא היה מעורב באורח עמוק בשיח הציבורי הישראלי, החל מ"פרשת לבון" (שעליה חיבר גם ספר, **הקנוניה**, הוצאת קדימה 1965) ותנועת "מן היסוד" בראשית שנות השישים, דרך הוויכוחים בעקבות מלחמת ששת הימים וייסוד תנועת "שלום וביטחון", וכלה בעימותים המאיימים על אושיות החברה הישראלית בשנים האחרונות. גם אלה שלא הסכימו עם עמדותיו, התרשמו תמיד מאומץ ליבו הציבורי. דוגמה יפה לכך ניתן לראות באסופת המאמרים שלו, **היסטוריה ופוליטיקה** (עם עובד, 1992).

אביהו זכאי

שהיו לארצות הברית. מתוך נקודת המוצא של הרוזן אלכסיס דה טוקוויל, שתהה במסעו לאמריקה על הערב־רב של הלאומים המאפיין את הארץ החדשה, ומתוך שאלת היסוד של אריאלי "מיהו אמריקני", שעליה עמד כבר בשנות השישים, מנסה נווה לשרטט קווים לדמותה של חברה מרובת זהויות זו. זהות האמריקנית הייחודית, שלא הייתה מושרשת במסורות היסטוריות מוכרות, אלא התגבשה תוך כדי עשייה – למשל, של כיבוש הקפץ החדש – עוננה במסגרת לאומית חדשה שכמותה לא הייתה מוכרת עד אז. היום, טוען נווה, נאלצים האמריקנים להתמודד עם קריאת התיגר עליהם, בדמותם של אימי הטרור המעשיים והתיאורטיים.

את הקובץ חותם מאמרו של משה צימרמן העוסק במתח שבין "יהדות השרירים" ל"יהדות העצבים". רעיון "יהדות השרירים", שהתגבש במרכז אירופה בראשית המאה ה-20, מציג פן אחר של אריאלי, לאו דווקא של עבודתו המחקרית אלא של הווייתו האישית כיוצא מרכז אירופה שפנה אל העשייה הפיזית בארץ ובתוך כך – אל החשיבה המבריא את נפש הלאום. צימרמן מציג במאמרו את תפיסת ההתעמלות של מקס נורדאו, רופא פסיכיאטר, לא רק כמִרפא לגוף היהודי המתנוון, אלא גם כתהליך של השתחררות הנפש היהודית מרפיונה. למעשה, הוא מציג את תפיסת ההתעמלות אצל יהודים בני ראשית המאה ה-20 כתהליך כולל של גיבוש זהות חדשה, אקטיבית ונחושה

רבעון להיסטוריה
גיליון מספר 83 / קיץ 2003

זמנים

עורכת: נעמה שפי

עורך אורח: אביהו זכאי

יושב ראש המערכת: יוסף קוסטינר

מערכת: אלי ברינביא, מיכאל וינטר, בילי מלמן, איל נוה,

רחל פייג וישניא, ירון צור, צבי רז

סגנית עורכת: תמי רז

רכז מערכת: יהונתן אלשך

התקנה והגהה: שמעון ריקלין/בנעט

סדר וגרפיקה: לילי פרוז

בית הספר להיסטוריה

הפקולטה למדעי הרוח

ע"ש לסטר זסאלי אנטון

אוניברסיטת תל-אביב

כנרת, זמורה/ביתן, דבר – מוציאים לאור בע"מ

זמנים רבעון להיסטוריה מופיע ארבע פעמים בשנה.

כתב העת רואה אור על ידי בית הספר להיסטוריה

של אוניברסיטת תל-אביב וכנרת, זמורה/ביתן, דבר –

מוציאים לאור, אור יהודה

המערכת והמינהלה:

בית הספר להיסטוריה, אוניברסיטת תל-אביב, רמת-אביב

טלפון: 03*6406367 פקס: 03*6409469

דואר אלקטרוני: zmanim@post.tau.ac.il

המז"ל: כנרת, זמורה/ביתן, דבר – מוציאים לאור בע"מ,

רח' התעשייה 10, אור יהודה, 60212

כתוחת המאמרים, כותרות המשנה, הפתיחים, כיתובי

התמונות והטקסטים המובאים במסגרות הם באחריות

מערכת **זמנים**.

אין מערכת **זמנים** אחראית לכתבי הוד המגיעים אליה ולתוכן

המודעות המתפרסמות ברכעון.

הכנה לדפוס: ח.ש. חלפי בע"מ

© כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל-אביב

זמנים רואה אור בסיוע החוג ללימודים אמריקניים ומרכז קבנר

להיסטוריה גרמנית באוניברסיטה העברית בירושלים, בסיוע

משרד החינוך והתרבות ובסיוע משפחת לנדסברג (חברת סנו)

תוכן

קובץ מיוחד: לזכרו של יהושע אריאלי

3	אביהו זכאי / יהושע אריאלי: תעודת האדם וגורל ההיסטוריה
5	מיכאל הד / תהליכי חילון בעת החדשה: פנים רבות לתופעה אחת או תווית אחת לתופעות שונות?
14	מירי אליאב־פלדון / בן־מלך או עני? מתחזים ופתאים בראשית העת החדשה
28	אביהו זכאי / דת ואתיקה בראשית העת החדשה: ג'נתן אדוארדס והינווצרות המרחב הפרוטסטנטי באמריקה
42	אייל נווה / הלאומיות האמריקנית נוכח תמורות העיתים
56	משה צימרמן / יהדות השרירים – התרופה ליהדות העצבים
66	צבי מדין / על מנהיגותו של פידל קסטרו
76	ז'אנין (לבנה) פרנק / שואה: סרט והיסטוריה
90	חיים גרוסמן / דן טרון: תשובה ישראלית לשואה יהודית

ביקורות ספרים:

99	ישעיהו (צי'ארלס) ליבמן על ספרו של מיכאל פייגה שתי מפות לגדה: גוש אמונים, שלום עכשיו ועיצוב המרחב בישראל
102	לילך רוזנברג־פרידמן על ספרה של סמדר סיני מרים ברץ: דיוקנה של חלוצה
106	עודד היילברונר על ספרה של שולמית וולקוב במעגל המכושף. יהודים, אנטישימים וגרמנים אחרים
108	יהודית ברונושטיין על ספר בעריכתם של מירי אליאב־פלדון ויצחק חן נשים, זקנים וטף. קובץ מאמרים
	לכבודה של שולמית שחר
111	יהונתן אלשך על ספרה של ג'ודית קי' בראון מעשים מגונים: חייה של נזירה לסבית בימי הרנסנס באיטליה
115	משה סלוחובסקי על ספרו של קרלו גינצבורג היסטוריה, רטוריקה, הוכחה

השער: ג'ון סטיוארט קארי, הטבלה בקומס, 1928. ראו קובץ מיוחד לזכרו של פרופ' יהושע אריאלי במלאת שנה למותו